

Dr. Issekutz Viktor.

Magyarország összes népfajai közt az örmények vannak számuk arányához képest, legerősebben repraesentálva hazánk törvényhozásának tagjai sorában ugyannyira, hogy a magyar-örménység lélekszámát (megbízható statisztikai adatok hiányában természetesen csak hozzávetőleg; de alkalmasint mégis a valót megközelítő pontossággal) tizenöt ezerre teszszük, akkor ezen összlétszám alapul vétele mellett elmondhatjuk, hogy Szent-István birodalmában csaknem minden ezer örményre egy parlamenti tag, tehát egy törvényhozó esik; minthogy az országgyűlés mindkét házában, mint már név szerint is kimutattuk, ez idő szerint tizenhárom örmény képviselő, illetve főrendiházi tag foglal helyet.

A jelen alkalommal ezek egyikét: dr. Issekutz Viktor erzsébetvárosi országgyűlési képviselőt óhajtván

írásban és képben bemutatni, úgy hiszszük, érdekelni fogja olvasóinkat, ha előrebocsátjuk: hogy Apaffi városa, a kisküküllőmegyei Erzsébetváros, mint szabad kir. város, már félszázad óta van képviselve a magyar országgyűlésen — régebben két képviselővel — és ezen idő alatt mai napig összesen kilencz követet, illetőleg népképviselőt küldött a törvényhozás kebelébe; a kik hazánk koszorús költőjének: Jókai Mórnak kivételével, (ki tudvalevőleg szintén viselte egy ízben e város képviselői mandatumát), — mindnyájan örmény katolikusok voltak! Az eddigi kilencz képviselő név szerint a következő volt: Csiky E-mánuel és Másvilági István (a város legelső követei), Karácsonyi János, Csiky István, dr. Patrubby Gergely, a volt budapesti főorvos; Lukács Béla, a mostani kereskedelmi miniszter; Jókai Mór, az ünnepelt író, kinek egyik művéből, ha jól emlékszünk, a számos külföldi idegen nyelven kívül már örményre is történt átültetés; továbbá Dániel Márton kir. tanácsos és volt kir. tanfelügyelő, s végül az itt bemutatott dr. Issekutz Viktor, az országgyűlési ellenzék egyik jeles szónoka, a kilenczedik eme város képviselőinek érdemes sorozatában...

A kitünő ügyvédből lett országgyűlési képviselő Erzsébetvárosban született 1856. áug. 15-én. Atyja Issekutz Antal 1848-ban vértörvényszéki elnök, majd járásbíró, később jeles ügyvéd, — anyja Medgyesi Rebeka volt. Az elemi iskolát és az algymnasium osztályait Erzsébetvárosban, a főgymnasium tárgyait Nagy-Szebenben tanulta. Jogi tanulmányait Budapesten kezdte és Kolozsvárt fejezte be; itt tett 1879-ben jogtudori szigorlatot és Budapesten 1882-ben ügyvédi vizsgát.

Már tanuló korában — atyja, kinek kedvence volt, nyilvánított kívánságára — nem kiskörű társaság előtt több ízben mondott rögtönözve szép beszédeket, felköszöntőket, melyek koraérettségéről állítottak ki számára fényes bizonyítványt; a hallgatóság egy része nagy dicséretekkel halmozta el a tehetséges diákot, mások szép jövőt jósoltak neki: „Meglátjátok, hogy ebből az eszes kis szónokból idővel nagy ember válik.“ — A gymna-

sium falai közt mint kitünő szavaló volt ismeretes, nyilvános szónoklataival pedig megérdemelt elismerésben részesült; az egyetemen az ifjúság mozgalmaiban, mint szereplő egyéniség, vett tevékeny részt.

Tanulmányainak befejezése után édes atyja irodájában találjuk a gyakorló ügyvédjelöltet, ki már ekkor élénk érdeklődést tanúsított szülővárosa közügyei iránt. Első ízben az örmény kath. hitközség ülésében szólalt fel nyilvánosan; beszédét gyors felfogás, helyes ítélőtehetség, szép előadási mód jellemzik. Már első fellépése az ügyek vezetői sorában biztosított számára méltó helyet. És a sikeres munkálkodás, mit e háladatos téren kifejtett, nem maradt jutalmazatlanul; mert az egyházközség egyhangú bizalma ezt a vallásos, tudományos főt emelte a főgondnoki díszes állásra. Nincs műkör, mely az ő nélkülözhetlen tevékenységét igénybe ne vette volna. A városi gyámhatóság kebelében a legutóbbi képviselőválasztásig — mint tiszteletbeli árvaszéki ülnök előadói tisztet teljesített. Nemcsak jelen van, de sőt irányt-adó szerepet is visz ott, hol a közigazgatás, a város bel- és gazdasági ügyeit intézik. Egyszer sem hallgatott a magánérdek csábító szavára; azért cselekedeteiben csak egyedül a köznek jól felfogott érdeke vezet. Az ő kezdeményezése adott életet sok helyes reformnak és üdvös intézkedésnek. De nem maradt távol a város politikai mozgalmaitól sem az, kinek ezt a megtisztelő címet adták szerető polgártársai: „Népszónok.“

1887-ben takarékpénztár-részvénytársaságot alapított Erzsébetvárosban, mely pénzügyintézet az ő haszonkereső, ügyes vezetése alatt (a vezérigazgatói allást a részvényesek felkérésére mai nap is ő tölti be — derekasan) oly virágzó állapotba jutott, hogy az már saját erején — emel Erzsébetváros piacán egy díszes középületet. 1892-ben választotta meg szülővárosa, melynek érdekeit mindig szíven hordotta — országgyűlési képviselőjének. Ugyanekkor tett alapítványt egy kisded ovóintézet számára (800 frt.); az ovónőt is (évenként 300 frttal) ő maga fizeti.

Issekutz Viktornak sok esze van; szónoki nagy tehetség: rögtönözve beszél — ha kell — órákig is szépen és értelmesen. Talpraesett, sikerült beszédeit csín, magyarosság, eszmegazdagság, változatosság különböztetik meg. Munkás szorgalmával és ügyességével nem megvetendő vagyona tett szert; polgártársai őt tartják Erzsébetváros legeszesebb és legvagyonosabb fiának. És ő jövedelmét nemcsak a maga és családja kényelmére fordítja, hanem áldoz abból a közjó céljainak előmozdítására, — ad a szegényeknek is: számtalan szegényt részesít állandó segélyben. Igen keresett, jeles ügyvéd, nagy irodát tart. Háztartása félyes. — Nyílt háza sok vendégséget látott. Vendégei tiszteletére megyszerte híres lakomákat rendez palotaszerű házában (a Haller-kastélyt vette meg); díszes asztala köré sereglik ilyenkor kivétel nélkül a város értelmisége. Tekintélye nagy. Nem hordja fenn fejét; leereszkedő, nyájas modoráért mindenki szereti.

Ha belépünk udvarára, hol tisztaság, rend honol, rögtön észreveszszük, hogy itt nem közönséges ember lakik. A belső udvart virággyak, rózsabokrok díszítik. A másik udvaron egy helyütt szép lovak nyeritenek, más helytt tejelő bivalok nyújtják duzzadó tögyeiket a fejő szolgálknak. Valóságos mintagazdaság! Műkertész nem tartja oly jó rendben kertjét, mint milyen csinos, izléses a dr. Issekutzé. Több holdra terjedő kertjének egyik részét foglalja el a gyümölcsös, másik részében terül el a konyhakert zamatos fajdinnyéivel, a harmadik rész méhes; a legnagyobb rész luczernával van bevetve. Telkén, mely kis paradicsom, van elég gazdasági épület is. Zselérházait szőlőjétől út válaszsza el.

Jó családapa; gyermekeit — kiknek kitünő nevelést ad — szereti. Házának koronája: szeretetreméltó felesége. Ez az eszes asszonyság, kinek szemes figyelme egyetlen egyet sem hanyagol el számos vendégei közül — összpontosítja magában mindazokat a tulajdonokat, miket a jó feleségben, a gondos anyában és okos háziasszonyban keresni szoktunk...

Erzsébetváros fennállása óta nem egy-két kiváló férfit szült, kik díszei voltak a hazának és büszkesége e derék, hazafias örmény városnak. Vannak, kik e kitűnő férfiakkal egyenlő rangba helyezik azt a nem közönséges férfit, kinek jól sikerült arczképét e füzet élén mutatjuk be mélyen tisztelt olvasóinknak. A közvélemény azonban dr. Issekutz Viktort tartja Erzsébetváros legkiválóbb fiának; mert — úgymond — ez az érdemes férfiú, sok szép tulajdonaival, Erzsébetváros nagyjait egyben-másban mind felülmulja.

Büszke lehet Erzsébetváros derék fiával, ki a hongyúlésen is megmutatta azt, hogy méltó volt küldőinek bizalmára. Csinos beszédeit a Ház mindig figyelemmel hallgatja. Dr. Issekutz Viktorra szép jövő várakozik... És mi meg vagyunk győződve, hogy ez a tevékeny, nagy tehetségű férfiú még sok szolgálatot fog tenni nemcsak szülővárosának, hanem a hazai örménységnek is.

Szongott Kristóf.

A váni aggastyán.

— Pátkánián. R. költeménye. —

*Natvanhat évnek terhét viselem,
Kín és nyomor volt az én életem;
Örömnapom alig volt valaha —
Sorsom rideg, kietlen, mostoha.*

*Bár merre nézek: gyász és siralom,
Csak mindig bánat, mindig fájdalom.
Sírom kapuit nyitva látom itt:
Nem bírom már az élet terheit.*

*Pogány török atyámat ölte meg —
Mert az adót fizetni nem tudá,
És jó anyámat kíméletlenül
Saját lakából elhurczoltatá!*

*Volt két leányom, s egyetlen fiam,
Ezt szivtelen kurdok legyilkolák;
Leányimat kegyetlen törökök
Zsákmány gyanánt magukkal vonzolák.*

*Nőm égető bűjával sírba szállt:
Hogy fájdalmára irt már nem talált,
Magam maradtam, mint pusztán a fa,
A melynek nincsen semmi támasza.*

*Keresztül szenvedém az életet —
Kezem érdes munkától gyöngye lett;
Mindig dolgoztam — sokszor éhesen,
S alig volt meg a száraz kenyérem.*

*A földi élet így reménytelen,
Enyhet nem ad, — csak kínoz szüntelen...
A váni aggnak ez volt végszava,
És eltemette őt a Ván tava!*

Simay Gergely.

Ararát és Quaniratha.

— Az árja nyelvek ős történetéből. *) —

Az ó-örmény nép-etymologia szerint, a mint azt Chorenei Mózes történetíró számunkra fentartotta, az „Ararát“ név, mely már a bibliában is, mint az örményeknél, egy tartományt, és pedig a közép Araxes nagy völgy-medenczében fekvő egész területét jelöli meg, Araji-arat-ot (Arae macula) jelent, mert az ős időkben ott nagy csata történt, melyben elesett Áram

*) H. Brunnhoffer, Uebersicht der Arier in Vorder- und Central-Asien. Dritter Band. Leipzig, 1893.

örmény királynak a fia, Árá, a kinek szépségét és Semiramis királynénak iránta való szerelmét az ősmondák megőrkítették.

Már Spiegel megjegyzi,*) hogy a biblia tanuság-tétele által megőrzött forma, az „Ararát“ előtte inkább tűnik föl őseredetinek, mint az örmény „Ayrarat“ alak. Mindazáltal megvan a nyelvtörténeti értéke ennek az örmény formának is, a mennyiben, kapcsolatosan a bibliával, a legrégebb Aryarata formára látszik utalni. Evvel pedig eljutunk a kappadocziai *Ἀριαραθης* (*Ἀριάραθος*) királynévhez.

Az Ariarathes név, mely hosszú sorozatban Kappadoczia, s a szomszédos örmény tartományok királyait jelölte meg, eredetileg nem az uralkodót, hanem a birodalmat magát jelentette, úgy hogy a birodalom neve szolgált az uralkodónak a megnevezésére is, épen úgy, a mint például Arrian-nál taxilai Abisaros indiai fejedelem rendszerint csak Taxila néven fordul elő.

Az *Ἀριάραθος* Justi szerint**) Aryarathának olvasandó. Mit jelent azonban az Arya-ratha? Ezen iráni szónak a megfejtésére a ratha szanszkrit szót kell segítségül vennünk. A mint Böhtlingk-Roth-nál olvasuk,***) a „ratha“ szó gyönyört, élvezetet, kényelmet jelent. A Veda-ban összetett formában jelenik meg, mint ratha-jit, élvezetet, vonzalmat keltő. Ily értelemben képezi alkatrészét a manoratha szónak is (szívnek öröme). Mindezek szerint az Ararat, az örmény Ayrarat s a kappadocziai *Ἀριάραθος*, *Ἀριαραθης* szó „az arjá-nak gyönyörét és otthonát,“ az Ararát hegy körüli Araxes-medenczét jelenti.

Ugyaníly módon derithető fel a Quaniratha név jelentősége is. Evvel a névvel jelöli meg az Avesta****) az iráni világ középterületét, a mely magában foglalja Erant, Turant, Mazenderant, Cinasztant (Chinát), Rumot (a byzanci birodalmat), Szindet (Előindiát) és Turkesz-

*) Spiegel, Eranische Alterthumskunde, Band I. 736 l.

**) Zendwörterbuch, 253 l.

***) Petersburger Sanskritwörterbuch, Band VI. 255 l.

****) Spiegel, az Avesta-fordítás bevezetésében. LIII. l.

tant. E név első részét Justi teljes joggal származtatja le a zend qaini-ből, a mely „fénylő“-t jelent, s a melynek nyomai a görögben is kimutathatók. A mi a ratha-tilleti, gyakran fordul elő az irani tulajdonnevekben mint a szóösszetétel első vagy második része (Darayat-ratha, Frayat-ratha, Skarayat-ratha, Aghrae-ratha az Avestaban*), s mindenütt a kocsi kerekét jelenti.

Vajjon melyik értelmében jelenik meg a ratha a Quaniratha szóalkotásban? Justi nem nyilatkozik határozottan e kérdésről, Spiegel viszont azt jegyzi meg, hogy itt ketségkívül kerék-ről van szó, a mely jelképe az uralomnak, a mint avval az indiai hódítóknál is találkozunk.

Azonban ha megfontoljuk, hogy a Quaniratha elnevezés nagy földterületet, mint már említettük, az irani világ középrészét jelenti, s hogy benne a ratha alkatrésznek nem lehetett már eredetileg symbolicus jelentősége, hanem csak utóbb ruházhatták avval fel: lehetetlen más következtetésre jutnunk, mint arra, hogy ez a szó a Quaniratha-ban is azt a szerepet játsza, avval az értelemmel bir, mint az Ararát, Ayrarat, *Ἀράρατος, Ἀυράρατος* névben.

Mindezeknek alapján arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy Quaniratha eredetileg annyit jelentett, mint a „fénynek otthona,“ vagyis az a hely, melyen az árja népek méltósága meglepedett.

Dr. Molnár Antal.

Ujabb nyilatkozatok a magyar Choreneiről.

III.

Chorenei Mózes, Nagy-Örményország története. Eredeti örményből fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Szongott Kristóf* tanár, az »Armenia« szerkesztője (Szamos-Ujvárt. Todorán Endre »Aurora« könyvnyomdája, 1892). Ára a kötetnek 1 forint.

Magyar történeti irodalmunk a fenn említett kötet által egy hézagpótló munkával lett gazdagabb, s a tisz-

*) Keiper, Les noms propres persoavestiques. 28 l.

telt fordítónak köszönettel tartozunk a magára vállalt s jól elvégzett munkáért. Horvát István jeles tudósunk e munka latin fordításáért 50 forintot adott Haselmayer bécsi könyvkereskedőnek s megjegyzi, hogy közel ötven év lefolyta alatt csak két példány fordult elő Bécsben és mind a kettő magyar kezébe került,¹⁾ és most a Szongott eszközölte magyar fordítás példányait egy-egy forintjával szerezheti meg a magyar olvasó.

A tisztelt fordító előszavában röviden ismerteti vállalata nehézségeit s néhány szót szentel „Nagy-Örményország története“ szerzőjének, ki, mint dr. Simay János írja „A magyar Chorenei“-ről czimzett, az „Armenia“ 1891-ik évfolyama deczemberi füzetében megjelent tanulmányában, megbecsülhetlen munkájával méltó érdemet szerzett ama disznévre, mely őt közönségesen, mint az örmény történetírás „Herodot“-ját jelöli. Szongott a fennemlítettten kívül még két iróból idéz egy két mondatot, melyeket az örmény Herodot s irmodora jellemzésére ide igtatok. Somal Sukiasz ezt mondja: „Irályának ékessége és méltósága, nyelvének tisztasága biztosították Chorenei Mózes számára az örmény klasszikusok között az — első helyet.“ Gutschmid pedig így ír: „A tekintély, melyben Chorenei régi idő óta az örmények előtt áll, rendkívül nagy; a mit az örmények régi történelmükből tudnak, azt csak egyedül belőle merítik; ő minden későbbi történetíróra nézve kanoni jelentőséggel bír. Mózes az örmény irodalom klasszikus korának közepén élt... Azt, hogy Chorenei az elejébe tűzött feladatot szerencsésen megoldotta, tanúsítja a hallatlan siker, mit műve elért. Munkája az örmény hagyomány és monda levéltára, az örmény nemesség aranykönyve... Örömtelten azért, hogy új forrás tárult fel: vette fel Gibbon művébe Chorenei Mózes egész történeti anyagát. Mommsen is becsesnek tartotta Chorenei Mózeset.“ Sajnálunk lehet, hogy a fordító bevezetésül a szép munkához nem adja bármi röviden a szerző életének és munkásságának vázlatát. Igaz az „Armenia“ I-ső évfolyamának első és második füze-

¹⁾ »Tudományos Gyűjtemény« XIX. évf. 7-ik fűzet.

tében Govrik Gergelynek a nagy örmény történésről írt közleményében megtaláljuk a kivánt bio- és bibliographiai vázlatot s ebből megtudjuk, hogy az örmény történetírók atyja a IV. évszáz végén Taron tartomány Chorni falujában született, a honnan Chorenáczi vezetéknévét nyert. A bibliafordító Izsák és az örmény betűírás feltalálója Meszrop idejére esik gyermeksége, „azon időközre, midőn Örményország új alakváltozást öltött magára és a jólét és a tudomány legmagasabb fokára jutott.“ Egy krónika író szerint élete Zeno császárságának idejéig nyult, u. m. a 487-dik esztendőig. Ezek és a közlemény többi adatja elég felvilágosítást nyujt Chorenei Mózesről, de az „Armenia“ füzetek a „Nagy-Örményország története“ nem minden olvasójának esnek keze ügyébe. A szerzők életreírása mindig a legjobb bevezetés munkáikhoz, s ez különösen a régi írókról áll. B. e. Lukácsy Kristóf. „A Magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei“ cz. munkájában (Kolozsvár, 1870.) Choreneivel behatón foglalkozik, szól tanulmányairól, utazásairól, műveiről s előszámlálja azon forrásokat, melyekből nagy történeti műve megírásánál merített; ilyen az első könyvre nézt a sz. íráson, Berosuson, abydusi Palaephatuson, Alexander Polyhistoron kívül Mar Ibas Katina syr író a II. évszázadból Kr. előtt(?). Szongott e régi történelemíró nevét *Katinai Már Ibász*-nak írja, mert *Katina* Assyriának egyik városa volt; *mar*, *marâ moró* syr nyelven urat jelent. *Katina* nevű assyr városról tudtomra csak Mechi-thárnál van említés; szerintem *katina* a nyugati syr *katinô*-val egyazon szó s éles elméjút jelent. Mar Ibás Katina az ó-kor történetére nézt feltűnő módon egyez Ktesiással s úgy látszik, vele egy azon forrásból merített, műve az edessai könyvtárban őriztetett, a hol azt Chorenei megtalálta. II. könyvében Chorenei következő kútfőkre hivatkozik: 1. Julius Africanus, 2. Lerubna edessai syrus, 3. Olimpius, Ani templomának napja, 4. Edessai Bardesanes, 5. Ardites, 6. Chorobut, Sapor perzsa király titoknok. III. könyve első fejezetében szerző sajnálattal említi, hogy nincs Armeniáról szóló régészeti munka, s az idő rövidsége miatt a görögökét egészen át nem futtatja s szicíliai Diodor munkái sincsenek kezénél. Ezen

kötet megírásánál azokon kívül, melyeket hallomásból tudott meg, s a melyekre visszaemlékezhetett, a görög írók munkáiból s az edessai s más levéltárakból merítette anyagát. Munkája mind három könyvében bizonyára azon általa az I. k. 3-ik fejezetében említett görög és perzsa betűkkel írott örmény iratokat is felhasználta, melyek „tárgyalják a városok és tartományok, és minden egyes (család) sajátos ügyeit és szólanak az oly sok ellenségeskedés- és egyetemes békeszerződésekről, különösen pedig a satrapák kiváltságairól.“ „A Chorenei által használt kútfőt közt — írja Lukácsy K. — nem utolsó helyet foglalnak el végre a történelmi tartalmú népregék, mondák, nép-énekek, dalok, apró költemények, melyeket az író a nép szájából gondosan feljegyzett és munkájában igen czélszerűen felhasznált.“¹⁾

Utazásait szerző munkája III. könyve 62-ik fejezetében érdekesen vázolja. Irja, hogy Edessába ment, hol a levéltár mélységein átkelvén, útját Palaestina szent helyei felé folytatta. Onnan Aegyptomba ment, „azon nevezetes országba, hol nincs túlságos hideg és hőség, vizözönlés és szárazság.“ Irja, hogy ott többé nem áldoznak Serapisnak, „hanem Krisztus vérét mutatják be áldozatul.“ Görögország felé hajózva erős szelektől Italiába vettetett, hol Péter és Pál apostolok sírjait kereste fel. Majd Helláson át Attikába ment s ott leginkább Athénben időzött. A tél végén Byzancz felé hazájába visszatért.

Az örmények, mint fennebb láttuk, Chorenei Mózeset nemzeti történetírásuk Herodotjának nevezik s Herodotot Cicero a történetírás atyjának („pater historiae“) mondá, s mondhatta méltán. Herodot, ép úgy mint Chorenei, azon országok és vidékek legnagyobb részit beutazta, melyeknek történetét nagy munkájába felkarolta. Herodot az isteni gondviselést, s annak nyilatkozatait (*τὸ θεῖον*) ép oly nagyba veszi, mint Chorenei, csakhogy utóbbi mint keresztény ezen hatalomnak sokkal világosabb tudatával bir. Herodot az előtte élt logographokat ép oly

¹⁾ L. az id. m. 82-dik l.

jól ismerte, mint Chorenei az általa idézett történetírókat s mind kettő nem egyszer czáfolja a régi írók állításait; így Herodot Hecataeusét (II. k., 21. 143, VI. k. 137.), Chorenei Abydenusét (I. k. 4.) stb. Chorenei Mózes jól tudja, hogy a történelem kezdetéről való tudósítások a valót valótlannal vegyítik s mint maga mondja „az általános történelem részint valóval, részint valótlannal kezdődik“ (I. k. 6.) s nem állítja, hogy adatai mindig biztosok (az id. fejezet első szavai). Némely mesés elbeszélésben szerző az alapúl szolgáló eseményt igaznak látja s ezt megkülönbözteti a költői toldaléktól (ugyanezen fejezetben); más elbeszélések hitelessége felett nem nyilatkozik s megjegyzi, hogy ezek lehetnek *valók* vagy *hamisak* s hozzá teszi, hogy munkájába általveszi mind azt, „a mi a hír-hagyományban és könyvekben találtatik“ (ugyanott). Első könyve egy helyén írja: „Ha kedved a regét, ime ez is az: Semiram elébb változott kővé, mint Niobe“ (18. f.) Forrásait, a melyekből merített, szereti említeni, s megtett utazásaira hivatkozik. Váhákên-ról szólva írja szerzőnk: „Ezt énekelték némelyek czimbalomszó mellett; én halottam füleimmel“ (I. k. 31). Mind ez Chorenei jóhiszeműségét bizonyítja s ebben is egyez vele Herodot, a ki a midőn valamely eseményről több egymástól különböző elbeszélést közöl, vagy megmondja, hogy ezek közül melyiket tartja valószínűbbnek, vagy bevallja, hogy ítéletet nem tud hozni: *τοῦτο οὐκ ἔχω ἀποδέξασθαι διακρίναι* (I. k. 172 és egyébütt). Oly események vagy dolgok előadásánál, melyek valóditáságáról nincsen meggyőződve, többször megjegyzi, hogy azt írja, a mit hallott: *τὸν ἰστοροῦν λόγον, γέξω* s közleményeiért nem vonható felelőségre (I. k. 20. és egyébütt). Munkája egy helyén Herodot nyilván mondja, hogy azokat, a melyek neki mondtak, közzé tenni tartozik ugyan, de azokat elhinni nem tartozik: *ἔγω δὲ ὁ γείλω λεγέμενιά λεγόμενα, περὶ θεοῦ γὰρ μὴ οὐ παντάπαισι δεινὰ* (VII. k. 152). A jóhiszemű és kritikus történész közt még nagy a különbség s a modern történeti kritika mértékét a régi történeti írókra nem is alkalmazhatjuk, de ennek a mértéknek is fokai vannak s ez okon lehet szó a több vagy kevesebb történeti kritikáról. Herodot-

nál e mérték alkalmazása kedvezőbb eredményt mutat fel, mint Choreneinél. Előbbi a különböző elbeszéléseket egymással összehasonlítja, és a mikor lehet, egyezteteti, illetőleg egy eredetre vezeti vissza, az elágazóknak pedig eredetére igyekszik hatolni. Gyakran a téves állításokat megezőfolja s az események előadását bíráló tárgyává teszi. Utóbbi, a ki I. k. 6-dik fejezetében a Ksi-sutherről s fiairól szóló mondákról ezeket írja: „Azzal, hogy ezen elbeszélések valók, vagy hamisak nem törődöm,“ bizony távol áll a történeti bíráló magasztalától, sőt ha maga a munka s Chorenei más nyilatkozatai nem szólnának ellene, azt kellenék mondanunk, hogy szerző historiai érzék nélkül szűkölködik, pedig ez az érzék nemcsak hogy mélyen rejlik lelkében, de többször megező elbeszélései közt élénken nyilvánul. Például hadd álljon itt szerző következő nyilatkozata: „Ha azonban némely megbízhatatlan férfiak kedvezésből, de azért nem igazsághíven azt állítják, hogy a királykoronázó Pákráduniak nemzetsége Háíktól származik, — úgy én azt mondom, ne higj ilyen együgyű szavaknak, mert egyetlen egy állításokkal megező nyomdok vagy jel sem maradt fel, mely láttatná az igazságot“ (I. k. 22).

Chorenei Mózes munkájának magyar fordítása történelmi irodalmunkra nézt nemcsak azért valódi nyereség, mert az ó-kori népek közül egynek részletes történetét adja politikai önállósága befejezéseig s ezzel együtt több más régi nép történetét is érinti, és mert sok becses historiai adatot mentett meg számunkra, melyek nála nélkül az illető írók feledékenységbbe ment munkáival együtt örökre elvesztek volna, hanem azért is, mert e munkában azon örmények őseiről van szó, kik már régóta részleg köztünk élnek, szívben s nyelvök szerint teljesen magyarokká lettek s a kiknek sorából közéletünk s irodalmunk számos kitűnő férfja vette eredetét s mert az ebben foglalt adatok egy része fajnunk s a velünk egykoron érintkezett kaukázusi s Volga-táji népekre vonatkozik. IV-dik Béla 1243. márczius 31-én kiadott okmányában az Esztergomban tartózkodott örményeknek régi kiváltságait

megújította;¹⁾ idézhetnék még több más okmányt is annak bebizonyítására, hogy örmény telepek hazánkban már igen régóta vannak. Igy régi krónikairónk Kézai Simon nyilván mondja, hogy az örmények egy része már a vezérek és első magyar királyok idejében jött be és telepedett meg hazánkban: *Intraverunt quoque temporibus tam ducis Geiche, quam aliorum regum boemi, poloni, greci, bessi, armeni stb.*²⁾ Az említett vonatkozásokat illetőleg megjegyzem, hogy ezek szigorú kritika mellett lesznek saját történetünkre nézt igazán becsesek. Edelspacher Antal „Xorenaci Mózes ötödik századbéli örmény történetíró: Az Ogundur és Ogul Bolgárokról“ cz. értekezése (Budapest, 1878) előszavában Lukácsyi K. művéről megjegyzi, hogy az egy jottát sem tartalmaz a magyar őstörténelemből, de annál becsesebb anyagot nyújt a *hún népek* történeteire vonatkozólag. E állítása tulzó ugyan, de azért általában megfelel a valóságnak, mert Lukácsy csakugyan mind azt, mit Chorenei Mózes a *hunchûs, chûsân ephtalita, saka, daha* és *massageta* népekről mond, a magyarok őseire vonatkoztatja. Az fogja Chorenei adatait helyesen tárgyalni, a ki jól tud különböztetni s a felvetett kérdések megvitatása közt kellő tekintettel van a kritikai módszer kívánalmaira. A hún népfaj bolgár törzseiről Chorenei munkája több helyén tesz említést azon időből, melyben a görög és latin íróknál csak is húnokról van szó s a bolgár név még ismeretlen. Chorenei II. k. 6-ik fejezetében Vgendur vagy Vegendur Bugkar-okról szól, a kiknek főnökét *Vnd*-nak hitták. Szongott e nevet *Veghentur*, Lukácsy *Velentur*-nak írja, melyet Edelspacher tekintettel az ó-örmény kiejtésre *Vgendur* vagy *Vegendur*-ra igazít ki s a bizanti *Ὀρμυρνοὐδοί* összetett alak második részével hasonlítja össze,³⁾ t. i. az *Ogundur* névvel, és meggyőződése szerint helyesen. Az *Vnd* név egyezik a magyar *Und* vagy *Ond* névvel (*Ound*). Ugyanezen könyv 9-ik fejezetében Chorenei ar-

¹⁾ Mon. Eccl. Strigoniensis I. k. 345—346. ll.

²⁾ M. Florianus (Quinque-Ecclesiis 1883), a 96-dik lapon.

³⁾ Thoptanes 356, 19 (ed. C. de Boor).

ról értesít, hogy I. Anšak (127—114. Kr. e.) idejében a nagy Kaukáz hegységben zavar támadt a bolgárok honában, ezek közül sokan Armeniába jövének és sok időn át lakának *Kog* alatt egy termékeny helyen, és ez alkalommal nem többé *Bugkar*-t, hanem *Bulgar*-t ír...

Tisztelt fordító bő jegyzetei közt, számos olyan is van, mely az általa végzett nagy munka értékét még neveli, különösen azok, melyek örmény írókból vannak véve.

Az egész munka 298 nyolczadrét alakú lapra terjed, melyekből 74 esik az első könyvre, 125 a másodikra, 99 a harmadikra. Az első könyv 32, a második 92, a harmadik 68 fejezetből áll. Mar Ibas Katina könyve, melyet Chorenei munkája első kötetébe bekebelezett, a magyar fordítás 25-dik lapján kezdődik. Mar Ibas ugyanis Valarsak örmény király által testvérbátyjához Arsakhoz, a perzsák királyához küldetvén, a ninivei királyi levéltárba betekintést nyert s a feleszámú könyvek átvizsgálása közt egy görög íratú könyvet talált, melynek, mint mondja, következő felirata volt: „Ez a könyv Sándor (Nagy Sándor) parancsára a cháld nyelvből fordítatott görögre és tartalmazza a régiek eredetét és az eldődök történetét.“ — Sajnálattal kell megjegyezennem, hogy Chorenei magyar fordításának nincs indexe, pedig ép az ilyen munkánál felette kívánatos a bő név-, szó- és tárgymutató.

Ohajtandó, hogy tudós ármenistánk Szongott K.-nak történeti irodalmunk terén hézagpótló munkája olvasó közönségünk minél szélesebb körében terjedjen el s közkezen forogjon az ó-kor története iránt érdeklődőknél s azoknál, kik saját fajunk eredetét s régiségeit nyomozzák.

(»Századok.«)

Gr. Kuun Géza.

A bukovinai örmények.

I.

Sok évvel ezelőtt olvastam egy ind mesében valami csodafáról, melyet egy hatalmas óriás ugyan kitépni akart, de azt semmikép sem bírta. A fa helyén maradt ugyan, de az óriás hatalmas rázása folytán sok, de sok levelet hullatott. Ezen leveleket felkapta a forgószél és elszórtan a világ különböző helyeire vitte. De a csodafának csodalevelei lévén ezen elszórt levelek, egyenként — ott, a hová a szél őket letelepítette, fatörzs nélkül is, tovább virultak, sőt még gyümölcsöt is termesztettek. E gyümölcsből aztán újabb csodalevél termett. De a csodafa maga sinlő állapotban volt, mert azóta a hatalmas óriás gyakran megrázta; a világgá hányt levelek is, ámbár szaporodtak, szaporodtak, mégse tudtak igen boldogulni. Jött aztán egy jó tündér, összeszedte mindezen csodaleveleket és haza vitte, hol a csodafához hozzáillesztette. S lám! most már oly hatalmas lón a fa, hogy azóta az óriás még hozzá közeledni sem mert...

Valahányszor csak az „örmény“ szót hallottam, mindig eszembe jutott és önkénytelenül eszembe jut ezen mesetöredék. Megrögzött az agyamban, nem menekülhetek tőle. A csodafa: Örményország, a szétszórt csodalevelek: a világgá ment örmények, kik ősi hazájuktól távol is szaporodnak, gyarapodnak — úgy, a hogy. A hatalmas óriás? no; azt már tudjuk, hogy ki az! De hol van a jó tündér? mikor jön az? Soha, de soha! De azért létezik az a jó tündér mégis, s majd egykor talán új és hatalmas virulásra segíti a most sinlődő csodafát: Örményországot! Az a jó tündér minden örmény hajlékban láthatlanul él, de azért működését mindenki láthatja, a ki észreveszi azt a szellemet, melylyel az örmények, mint a csodafa csodalevelei, mindenütt e nagy világon hűségesen ápolják ősrégi, tiszteletreméltó hagyományaikát, szokásaikat, nyelvüköt. A kik ezt nem teszik, vagy kevésbé teszik, azoktól el is vonul a jó tündér; az

idők áramlata elsodorja őket a nélkül, hogy a csodafa egykor hasznukat vehetné!

A bukovinai örményeknél ugyancsak otthonos ez a jó tündér; működését lépten-nyomon észrevehetni. 1888-ban, midőn néhány hétig elhalt rokonom Wlislöck József birónál a bukovinai örményeket tanulmányoztam, úgy (bevallom az igazat) fájdalmasan vettem észre azt a különbséget, mely közöttük és a mi erdélyi örményeink közt fennáll. Nagyon jó, kitűnő hazafiak mind itt, mind ott; de azért ott a fiatalok is ápolják az örmény nyelvet, nemcsak a templomban, hanem otthon, a család tűzhelyénél is; ámbár ők nehezebb, feszesebb társadalmi körülmények, nehezebb anyagi viszonyok közt élnek. Bámulattal vettem észre, hogy mi minden hagyományról tudnak azok, a mit mi már rég elfelejtettünk, ha t. i. ismertük valaha és már nagyapáink nem felejtették el azt. S pedig ők nem éltek soha egy oly szerető anya karjai közt, mint a minő Magyarország, hanem míveletlen népek közepette, majdnem mindig az árvák kenyerét ették.

Az osztrák birodalom területén már korán találunk örményeket. A kunok betörésekor 1062-ben az orosz fejedelem Izaslav 20.000 örményt hitt segítségül Áni, örmény fővárosból, kik később nem tértek vissza, hanem részint Kiewben, részint pedig Kamieniec-Podolski-ban telepedtek le. Innen aztán 1280-ban Danilovicz Leo herceg sok örményt Lembergbe telepített át, hogy ezen általa 1270-ben alapított várost benépesítse. Itt sokáig külön hatóság alatt állottak; hivatalos nyelvük a tatár volt. Még 1641-ben a lebergi tanács jegyzőkönyveinek egy része, az örmények kedvéért, tatár nyelven iratott. Ennek okát talán abban találjuk, hogy az örmények Oroszországban való időzésök alatt elsajátították a tatár nyelvet és azt anyanyelvök mellett használván, Lengyelhonban is megtartották hivatalos nyelvnek. Moldovába és Oláhországba szintén a 11. században jöttek örmények,¹⁾ a midőn Monomachus, görög császár 1046-ban

¹⁾ Suțu N. Notiții statist. asupra Moldovei, Iassy 1852 50. l.

Örményországba betört, és a midőn 1064-ben a perzsák az örmény fővárost elpusztították. Későbbi bevándorlások a nevezett országokba 1342-ben, 1418-ban, 1475-ben és 1606-ban történtek. Kelet-Moldovában lakó örmények majdnem két századig letelepülésök után, anyanyelvök mellett a török nyelvet is használták maguk közt, mivel ők Konstantinápolyból vándoroltak volt ide; az ország éjszaki részében lakó örmények egyenesen Örményországból kerültek ide és csakis az örmény nyelvet beszélték. A Sucsávában lakó örmények még mai napság is beszélnek, hogy ők akkor vándoroltak új hazájokba, a midőn Áni városát 1313-ban egy földingás elpusztította. Érdekes, a mit Hășdeu, hírneves román nyelvész és történész állit.¹⁾ Ő t. i. azt állitja, hogy az oláhországi híres argesi templomot az oda 1275-ben bevándorolt örmények építették és azt hazájukra való visszaemlékezésük jeleül Argesnek nevezték. Ily nevű örmény város létezett is egykor a Van-tó partján, a hol most szintén egy ilyen nevű örmény falu létezik.

Hogy Moldovában csakugyan korán telepedtek le örmények, ezt a többek közt, a botosáni örmény templom, melyet ők 1350-ben építettek, és a jassii templom 1395-ből bizonyitják.²⁾ A jassii örmény templomban még ma is látható egy örmény feliratú kő, melynek felirata magyar fordításban így hangzik: „Isten kegyéből és segedelmével Jassiban, ezen a boldogságos Szűz-anyának szentelt templomot építették Haczeiko pap és Pater Jakab Gisből, Hagi Markarie Csuhából és Hagi Grigorie. Örmény időszámítás szerint a 844-dik és a Megváltónk utáni 1395-dik évben....“

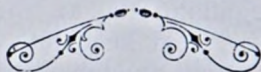
Van ezen jassi-i templom birtokában egy örményül irt evangelium is 800. (1351) évből, még pedig Kaffa városából, mely evangelium végen 900, azaz a mi számításunk szerint 1451-ből fel van írva, hogy ezen mű a Jassi városában levő örmény templomnak ajándékozott. Már 1384-ben Musat Petru fejedelem a moldvai örmé-

¹⁾ Hășdeu, Etymologicum magnum Romaniae 1594—1599 l.

²⁾ Melchisedek, Inscriptiunile bisericeilor armenesci din Moldova (a román Akadémia évkönyveiben II. rész, IV. kötet, 1884; 61—71 l.

nyeket egyházi dolgokban a Lembergben székelő örmény püspök hatósága alá rendelte. Így tehát jogosan lehet állítani, hogy az örmények Moldova és a mai Bukovina legrégebb lakószáma közé tartoznak. Midőn a latin szertartású egyház számára téríteni kezdtek Örményországban, úgy többek közt 1418-ban 3000 örmény család vándorolt Moldovába, hol őket Sándor (a „jó“) következő 7 városban telepitette le: Sucsava, Cetatea alba, Galacz, Vaslui, Botosan, Dorohoi és Chotin. Ezen városokban az örmények külön örmény bírák alatt állottak ugyan, de — a zsidókhoz hasonlóan se mészárszéket vagy kocsomát vagy sütödét nyitniok nem volt szabad, sem pedig házat vagy szántót, erdőt vagy rétet birniok.¹⁾ Mindamellet, mint bérlők, meglehetősen jólétre vergődtek.

Dr. Wislocki Henrik.

Örményország perzsa helytartók alatt.

Bizonyára nem egyszer zugott fel ez időszakban a honszerető örmények szívében a fájdalmas ki-törés: „Ki ment meg minket ellenségeink töréből.“ De mit ér a vágy, ha annak teljesülése lépten nyomon akadályokba ütközik, ha a haza gyermekeit a megoszlás vi-hara tépi szét?

Váhánt a sír födte el; azonban tetemei még porla-dozni sem kezdettek, midőn öcsse Várt helytartó, pár évi kormányzása után Gávád perzsa király által számű-zetett. Az aljas vádaskodásnak meglett a következménye: a rózsa (Várt) elhervadt és tövis nőtt helyébe; Purchán perzsa herczeg lett a leigázott ország helytartója, ki ön-kénykedéseit, a nemzet fiaira egyaránt kiterjeszté; ezen csapáshoz járult még az, hogy a hunnok is ez időben rontottak be nagy erővel. Ekkor a gyáva helytartó elo-sont és védtelenül hagyta a zilált országot. Azonban a

¹⁾ Papadopol-Calimach, Notițiã istorică despre orașul Botoșani; București 1887, 10 l.

honszeretet fölbátoritá Kênuni Mêzsezs főnököt, kinek harczy kiáltására a fegyverfogható egyének, mintegy varázsütésre, egybegyültek s rettentetlen lelkesedéssel megtámadták a hunnok tiszerte nagyobb táborát, s véres viadal után a hunnokat kiűzték. Gávád meg akarta e hősi ténnyt jutalmazni, azért Kênunit tette helytartóvá, kinek 30 évi kormányzása a béke és rend meggyökerezését létesíté Örményország elhagyatott térein (548 kr. u.) Mêzsezs halála után, rövid időtartam alatt, 4 perzsa eredetű helytartó váltá fel egymást: Ten Sapor, Vêsnász Váhrám, Várásztád és Dsir Szuren, kiknek uralkodásuk a híthú örmények közt véres betűkkel van beírva. Ten Sapor idejében javította II. Mózes, a kiváló katolikosz, több tudós közreműködése mellett az örmény naptárt Tuin városában (az örmények keleten maig is e naptárt használják) és megállapította az örmény időszámítást, mely 551-ben Kr. u. veszi kezdetét.

Az örmények látván az embertelen Dsir Szuren igazságtalanságait s kegyetlenségeit, nagyon elkeseredtek és nyílt lázadásban törtek ki, midőn II. Mámigonián Vártán fivérét, a szelid lelkületű Mánuel főurat kivégezteté. Mámigonián Vártán többekkel egyesülten — Justinián császár hadai által is segítettve — megtámadta Tuin szék-várost és Szurent a magusok nagy részével együtt felkonczolta. E váratlan csapás, mint tűz-űszök repült át a szomszéd Persiába. Choszrov perzsa király tartott tőle, nehogy az örmények ezt az alkalmat felhasználják és a perzsa uralom alól felszabaduljanak; azért mint vilám rohant be nagy sereggel; de ott állott az erősség tornya: Vártán s kiverte a perzsákat, sőt ezen diadalokkal sem elégedett meg, hanem a perzsákat saját hazájukban is felkereste; azonban a kedvező szerencse nem sokáig kísérte, mert Choszrov újabb és újabb sereggel erősödött; aztán a görög hűség is cserben hagyta Vártánt s így egyedül kellett az óriási haderővel szembeállania.

A felek kétségbeesett dühvel harczoltak egymás ellen; de utoljára a nagy többség letiporta a maroknyi örmény serget s Örményország a szabadság rövid élvez-

zete után ismét perzsa iga alá került: Vêghon Dsir perzsa herceg, mint helytartónak nyomasztó karja alatt nyögött a kisajtott örmény nép.

Ezen időben Choszrov, a perzsa király hatalmának tetőpontján állott, akarata parancs volt, mintegy Caligula kiméletlenül járt el rokonaival, a főurak, s az alattvalókkal szemben; a mi csak szította a lappangó lázadás parazsát, míg végre ez lánggra gyult. S ekkor ismét el kellett ismernie a mindenható perzsának, hogy vitézebb népe nincs az örménynél, kinek hűségét megbecsülni, trónjának biztosítása igényli. A perzsa fővezérek közül többen elpártoltak a kegyetlen Choszrovtól; de Mámigonián Musech, Pászeni Nerzesz és különösen a hős Szêmpád herceg megmenték Choszrovot a trónfosztás szégyenétől; mert ádáz ütközet után az elpártoltakat levették s Choszrovot trónjába visszahelyezték. Choszrov hálából Szêmpádot a perzsa hadsereg fővezérévé és Musechet szabad herceggé tette; később Szêmpád az iberek helytartója lett, kinek 8 évi kormánya a vitézség s bölcsesség aranyfonalát képezte.

Szêmpád halála után a helytartói tisztet Száháruni Dávid nyerte el; de ez, valamint a hős Szêmpád fia Várázdiroc helytartó is alig három tized betöltése után a helytartói széket odahagyva, Konstantinápolyba menekültek (605 Kr. u.) A kormányzás ily zavai közepette, Musech szabad herceg és a perzsa király közt is meghasonlás keletkezett, mely egy hosszú harcnak lett nyitánya. A király Mihrán fővezért bizta meg, hogy a főurakat fékezze meg. Musech aggkora miatt nem állhattott ellen a perzsáknak s ezért a cselszövényekben jártas Váhán nevű rokonát kérte fel segítségül, neki ígervén terjedelmes birtokait örökségül. Váhán kit közönségesen „káj“ Váhánnak neveztek, mint egy „farkas“ cselled igyekezett a harczban eljárni. Czélja kivitele végett Mihránhoz követet küldött ígervén, hogy Musechet élve kezébe adandja, ha Muséch vagyonát és Dáron tartományt neki engedi át. Mihrán a tervbe beleegyezett és visszatért Mus városba; itt kereste fel őt Váhán s 4000 perzsa katonát kért, hogy ezek segélyével Muséchet elfogja;

Váhán a 4000 katonát úgy osztá meg, hogy Chárcz faluba 50 embert hagyott, a többit Ocz város mellé telepíté. A charczi csapatnak megparancsolá, hogy ha megbizóját nevével ellátott jelvénynyel hozzájuk küldi, tudják meg, hogy a harc kedvező fordulatot vett; azért menjenek Mihránhoz és adják értésére a szerencsés sikert; kérjenek tőle friss katonai erőt s gyorsan térjenek vissza hozzája. Ezen intézkedés után Ocz városba sietett, hol meghagyá a perzsa seregnek, hogy fegyvereiket ruhájok alá rejtve, vigan vonuljanak be a városba s midőn jelt ad, irgalom nélkül irtsák ki a lakosokat. A katonák lassanként bevonultak: elosztja őket egyes házakhoz; de hirtelen a fegyveres örmény katonák megrohanják a semmi rosszat sem sejtő perzsákat s az utolsó szálígvágják úgy, hogy a bezárt város egy perzsa temető színhelye lett. Ezután elküldé hírnökét a hátrahagyott 50 katonához azon izenettel, hogy kérjenek Mihrántól még kétezer embert segítségül. Míg a hírnök küldetésében eljár, Váhán a városbelieket perzsa öltönybe bujtatá s az egészet a város kapúja elé állítá. Midőn a 2000 perzsa a láthatáron feltűnt, megparancsolta, hogy trombitaszóval vonuljanak a városba, mert el akarta hitetni a perzsákkal, hogy a város most kerül hatalmukba. Megérkeztek nemsokára a perzsák is s riadóval siettek a városba; de vesztökre, mert a lesbe helyezett örmények ezeket egytől egyig felkonczolták. Váhán az elesettek ruháit ismét az örményeknek adá s 800 embert a Mechd szorosba helyezett, ő pedig Mihránhoz ment s panaszkodott előtte katonáinak gyávaságáról. Mihrán hitt a cselzővőnek s még 2000 perzsa katonával segítette; de ezek is a szoros mellett — mind a halál fiai lettek. Midőn tervei ily sikert arattak, Váhán hírnököt menesztett Mihránhoz azon álhírral, hogy minden eljárását jó eredmény koszoruzta: „Muséch bilincsbe van verve, én pedig mielőbb tiszteletedre megyek.“ El is ment Váhán s Mihránt, a betegen szenvedőt, ekkép vigasztalá: „Hatalmas férfiú! pár nap mulva lábaid előtt fogod látni a lázadó Musechet... s minden szomorúságod el lesz háritva.“ Ezeket mondván bizonyos ürügy alatt eltávolítá a környezetet: s ő Mihránnal egyedül maradt; de az érteke-

zés hevében hirtelen felugrik Váhán és a védtelent átszurja dárdájával. Azután rá zárja az ajtót, más szobájába megy; behívja Mihrán titkárát s arra kényszeríti, hogy Mihrán nevében írjon Vársir fővezérnek levelet és kérjen 3000 perzsát. A míg ez levelet irt, a többiek gondtalanul dorbézoltak. Váhán felgyujtató a palotát: s a benlevők hamuvá égtek.

A levél elment. Váhán a sereg megérkezéseig Guth nevű hegyre vonult; itt várta be Vársir fővezért; Mihránnak sátorát fényesen földiszíté s a sátor elé perzsa ruhát öltött örményeket állított. Midőn Vársir megjött, Váhán szemére lobbantá a perzsák kegyetlenségeit: „Gonoszság fiai, azt tüztétek ki czélul, hogy az örményeket tűzimádásra kényszerítsétek; egy szavamba kerül életed. . .“ S erre megparancsolá, hogy halálra kinozzák; de Vársir kegyelemért esedezett. „Igen — mondá Váhán — ha akaratomat teljesíted s még 3000 katonát rendelsz magad mellé.“ Vársir a parancs szerint cselekedett. A levelet a küldöncz elvitte; Vársir életét a dárda kioltá, a cselvető pedig álútakon rohanta meg a különböző irányból jövő perzsákat s vezéreikkel együtt őket felkonczolta úgy, hogy csak kevesen menekülhettek Persziába s értesíthették Choszrovot a gyászesetről. Choszrov ennyi megaláztatás után 10000 embert küldött Váhán ellen; de ez híttel lelkesülten, vitézül harczolt övéivel együtt s négyszer egymásután győzött Váchtáng serge fölött s így egy nevezetes diadallal zárta be pályafutását.

E korszakban a nomád hunnok betöréseikkel gyakran rémitgették Keletet; de a harczban edzett s lelkesült örmények, — kik példát adhattak a félénk Európának — a betörőket vitézül visszaverték. E korszak teremté a lángeszű Kájl Váhán hős vezért, ki keményen megtorlá a perzsák által Örményországra hozott ezerféle nyomort. Váhán és Szêmpád az örmény történelem egén — a magukra hagyatottság e szánalmas időszakában — mint meg annyi Leonidasok, Achillesek, kik hítedzette lelkesültségök és harczyi gyakorlottságuk által szerezték meg a diadalmak hervadhatlan babérait.

Ávedik Lukács.

Utazás Örményországba.

francia közoktatásügyi, kereskedelmi és földmívelési miniszterek Phison Györgyét és Devleh Albertet két évvel ezelőtt Örményország- és Persiába küldötték, hogy tanulmányozzák ezeket a helyeket. A kiküldöttek megbízatásukban eljárak, újtokról jelentésüket már be is nyújtották. Tanulmányukat a Than egész terjedelmében közölte is; ezen francia lap után közöljük mi is az itt következő érdekes részleteket, melyek mind az örményekre vonatkoznak.

* * *

Áuguszt 8-án indultunk el Párisból; másnap Marseillebe érkezvén gőzhajóra ültünk. Trapezuntig mi mondanivalónk sincs; a gőzhajó Sira, Dardanel, Konstantinápoly, Számszon, Girászon előtt elhaladva megáll Trapezuntnál. A tengerről tekintve megragadó látványt nyújt e város fehér, sárga, kék és más színű házaival, melyek foklejtősen emelkednek egy domb oldalán és szép kertekkel vannak körülvéve. Nehány percz mulva már a szárazon vagyunk; szűk, piszkos, rosszúl kövezett utczákon haladunk... Valamint Kelet más városaiban, úgy Trapezuntban is ritkán lehet nőket látni az utczákon; a kik járnak is, vagy örmény vagy görög elleplezett nők. Lehet köztök szép, csinos alakokat látni. Itt-ott férfi csoportok, kik mindennapi dolgokról beszélnek; amott hordárok haladnak, kik majdnem ketté tört hátaikon iszonyú terheket visznek; nem messze karaván vonul... Meszrobián György nevű örményt vettük magunkhoz tolmácsul, azután lóháton mentünk Erzerum felé.

Három lóra raktuk sátrainkat, szekrényünket, melyben voltak eszközeink, fényképészeti tárgyaink, könyveink, térképeink, egy láda tele ajándékokkal, táskánk és útravalónk. Trapezuntból 64 óra alatt el lehet Erzerumba (a távolság 330 kilométer) jutni. A posta, mely éjjel-nappal jár, 4 nap alatt teszi meg ezt az utat. Árnyékban 39° meleg. Gumuschane helység 5000 lakost számlál, kik

görögök, törökök és örmények. Az ezüsbányákban görögök dolgoznak. Szordá török falúba értünk; ebéd alatt hozzánk közeledett néhány török. „Vétek a kenyérmorzsat lábbal taposni — mondja egyik nekünk. — Miért esztek külön csészékből? Isten ujjakat adott nektek és mégis villát használtok? Nem félték-e, hogy ez által Ő ellene vétkeztek?“ — Innen Khecsi-kaléba mentünk; nem messze innen van egy 230 meternyi magasan fekvő várom; a nép azt hiszi, hogy itt gonosz szellemek tanyáznak. Elmentünk oda egy vezetővel. A falak másfél méter vastagak; nagy termék, négyszögű torony; a tetőn izletes forrás. „Mondják — beszélte vezetőnk — hogy innen ezüst felirással ellátott edényeket ástak ki; kaptak itt pergamenteket, a toronyban pedig arannyal és ezüsttel telt edényeket.“

Ma utazásunk nyolczadik napján a Dsoroch sík völgyébe lépünk; a folyó Bátum mellett szakad a Fekete-tengerbe. Oszluchnál kezdődik a ,pápert'-i térség, melynek búzája 10 örmény falut táplál. Várzáhán falunál kissé megállunk, hogy az ott található 3, pusztulófélben levő örmény templomról fénykép-felvételeket csináljunk. Mondják, hogy ezen templomok a nyolczadik századból (789) valók; a levegő itt mindig száraz, azért az épület kövei igen jó karban vannak. A jelen század elején még ép állapotban voltak ezek az egyházak és 1829-ben az orosz-török háború idejében pusztultak el. Már látszik Pápert girbe-görbe halmaival, füstös házai- és régi várával.

Pápert 1550 méternyi magasan fekszik a tenger színe felett, 15.000 lakossal, két halom közt fekszik, évenként két országos vására van (május, szept.) A Dsoroch, mely délről éjszak felé foly, a várost két részre osztsza, melyeket öt híd köt össze egymással. A keleti halom oldalán látszanak a várnak romjai; régen három sor fal környezte e várost. Elmentünk az örmény templomba és iskolákba; igen szívesen fogadtak, megmutatták a gyermekek tankönyveit; a földrajzban e szó: Örményország (*Հայաստան*) sehol sem fordul elő; nem engedi a török kormány. Páperttől Gop-chánig semmi feljegyezni valónk sincs. Ezen az úton találkoztunk első ízben kurdokkal, kik körül nyájaik legeltek.

Egy nap mulva Erzerumba érünk. Kissé megállottunk Ilidsa (meleg víz) falu mellett; e falunak három ásványos forrása és három fürdője van; közelében kőszénbánya, melynek művelése nincs meg engedve; pedig műveléséből az országra nagy haszon hárulna, mivel Erzerumban, hol tartós a tél, szükében *) vannak fában. A völgy délkeleti oldalán már látszik a város, mely magas hegyek lábainál épült; látszanak erődítvényei is. Erzerum (Arzrum) téres fensíkon fekszik; e völgyön keresztül halad az Eufrát vagy Kárászu folyó. Az örmény hegyeken áthaladó karavánok mind kénytelenek e városon keresztül menni, mely egykor igen virágzó állapotban volt; de azóta, hogy az oroszok megtámadták és az örmények abból ki-kiköltöznek — hanyatlak.

A régi időtől kezdve mostanig mindazon hóditók, kik e várost elfoglalták: perzsák, arabok, mongolok, törökök — átlátták, hogy e városnak elsőrendű stratégiai fekvése van, és mindnyájan azt, — saját módjuk szerint — megerősítették. Három kőfala, melyek sánczokkal vannak megerősítve, az azt környező magas hegyek, melyekre várakat építettek — bevehetetlenné tehetik e várost, ha abban elegendő számmal gyakorlott katonaság is van. A temetők elég helyet foglalnak el e városban. Ünnepnapokon — keleti szokás szerint — a temetőben gyűl össze a népsokaság. A város utczái szükek, görbék, sárasok. A házak lapos fedele fél méternyi vastag földdel van befedve; a lakosok a nyár forró napjai alatt éjszakánként e lapos fedeleken (*muühp*) alusznak.

Habár a musulmán (török, mohamedán) tartományokban ritka eset az, hogy az utczák nevezettel birjanak, azért Erzerum utczái meg vannak nevezve; csak hogy nem egy-két elnevezés emlékeztet a barbárság korszakára; így pl. egyik utcza neve ez: „Geávur boghán“ (Hitetlen hadvezér-utcza). Erzerum 2000 méter magasan fekszik a tenger színe fölött, levegője száraz, egészséges. A tél eltart 7—8 hónapig és a hőmérő 0 alatt 32°-ra is le száll; a tavasz nagyon rövid. A föld termékeny. Habár

*) V. ö. szük, az örmény *unij-ghal* (szugh).

Kis-Ázsia ezen részében sok szép épület épült, most mégis semmi jelentékeny régiség sincs itt: a történelmi emlékek és műbecscsel bíró tárgyak iránt semmi érzéke sincs a töröknek.

A ki Persiába akar menni, Bájázid felé megy; mi azonban a „mus'-i útra tértünk... Mégénged szép falu mellett, hol egy romban heverő örmény templom van, elhaladva, Chênuszba értünk. Még eddig ilyen érdekes várost nem láttunk. 5000 lakosa van, sziklahasadékban épült, közepén patakocska foly. Mondják nekünk, hogy van ebben egy halnem, mely orvosság a szívbetegségekben. Arab elbeszélőnk maga is ettől gyógyult meg; de ennek betegsége gyomor baj volt, miből úgy gyógyult meg, hogy a város mellett levő ásványvizből ivott. És így nem a haltól lett jobban. Ezt a vizet mi is megnéztük: van benne alkali oldat és sok szénsav.

Musba érkeztünk. Szt-Gárábéd zárdájába szállottunk meg. Szobánk falai $1\frac{1}{2}$ méter vastagak. E zárda elpusztult több ízben, de újra felépítették. Utoljára 1787-ben épült. A zárda-épület két részre oszlik; egyikben köröskörül istállók és vendégszobák a bucsújárók számára. A templom külső falainak csak egy része régi épület. Itt vannak sirjai Mámigonián Szêmpád, Kájl Váhán és Árdzruni Várt Bádriagnak. A vártábédek falvakra járnak ajándékokat gyűjteni, de a zárda földjeire mi gondot sem fordítanak; szerzetesi kötelességeik nem nehezek. Vasárnaponként egy-egy misét mondanak; de azt sem mindenik, mivel egyazon oltárnál napjában egynél több misét nem szabad mondani.

A zárda jövedelmét gyümölcsök és a zarándokok ajándékai képezik; de a sok nehézség és a nem biztos út miatt a zarándokok száma hova tovább fogy; a gyenge termés és a kurd rablások miatt a falvakból is kevés adomány gyűl be. Ezért a zárdának adóssága van; pedig a zárda földjei, miket egy lovas órák alatt sem járhat be — ha kellő művelésben részesülnének, bőven fedeznék a kiadásokat. A zárdának van 1000 juha, 100 ökre, 60 bivala, 20 lova, 20 szamara, 4 öszvére...

A látogatók egymásnak adják át a kilincset; alig megy el egyik, jön a másik. Mindent kézbe vesznek, kérdik az árát. Az ajtót zárva tartani és látogatót nem fogadni: míveletlenség számba megy Keleten. Van olyan, ki nem megy, ha ki is űzöd: „Uram, tégy kedved szerint, aludj csendesen, mi itt maradunk; de nem leszünk akadály.“ Itt az emberi életnek nincsenek titkai; Keleten mindenki tudja, hogyan élsz, mit csinálsz. A musulmán előtt, ennek nejeről beszélni — míveletlenség, mondja tolmácsunk . . .

Mus környékén van a Szt-János zárdá; elmentünk ide is. A Szt-Gárábéd zárdából 8 órakor indultunk ki. A musí térségen vagyunk, e tér rendkívüli termékenységgel bír úgy, hogy ha biztonság, igazság és közlekedési könnyűség lenne az országban, e térség egyike lenne Örményország éléskamarájának. Gurgurnál átkelünk az Eufráton, mely 200 méterrel tovább a Ginds szűk völgyébe tér. Délután 5 órakor értünk a Szt-János zárdába. Sokban hasonlít a Szt-Gárábéd zárdához, csak ennél kisebb. E zárdá szerzetesei az Eufrát bal partján elterülő falvakból, ellenben a Szt-Gárábéd szerzetesei a jobb parton levő falusiaktól gyűjtenek terményeket. Van e zárdában sok sír, kereszt, ereklye. Mutattak nekünk egy fát, mely alatt van elhantolva — mondják — az az edény, melynek olajával Krisztus lábait kenték meg. Az épület egyik része Világosító Szt-Gergely idejéből való. Láttunk itt néhány kéziratot is; az egyik, mely 1122 évből való, Szentek-élete. A régiségek közt van Szt-Gergely és Lenk-Timur egy-egy rendelete. Visszajövet Chorenei Mózes szülőhelyén: Chorokh-on megyünk át; mondták, hogy itt igen szép sírköveket fogunk kapni; de csak néhány jelentéktelen tárgyra akadtunk, a szebb darabokat a kurdok elrabolták és beépítették házaikba.

Távozunk Szt-Gárábéd zárdájából, melynek szerzetesei vendégszeretettel láttak el; hó borítja az utakat. De eloszlik a köd, kiderül úgy, hogy tisztán láthatjuk az Eufrát kigyózdó folyását, mely széthasítja a nagy mezőt, hol 96 falu terül el. A mező déli oldalát elfoglalják a

Taurus lánczai, keleten a Nimrodhely emeli fel kúpos fejét, kissé tovább látszanak a Sziphán ködös csúcsai.

A hőmérő 0 alatt 9—10 fokot mutat.. és ha e csúcsokon, melyek 2000 méter magasan fekszenek a tenger színe felett, még a csipős éjszaki szél is fú, még a legvastagabb ruha sem véd meg a hideg ellen. Itt-ott hófúvatok képződnek, melyek elzárják az utakat; akárhány utas belefut e fúvatokba és csak tavasszal jönnek felszínre e holttestek. Ezen okból télen a közlekedés megszűnik és sok falu hónapokig marad elzárva a világtól. Harmincz centiméternyi keskeny járatlan úton haladunk. Leérünk a musí térségre, mely 1500 méternyi magasan fekszik a tenger színe fölött; de eloszlik a köd és előnkbe kerül a térség számos falvaival; némely falu igen szép. Az éjt Komsz faluban töltjük; reggel, midőn innen eltávoztunk, a hőmérő 14 fok hideget mutatott. A falutól nem messze van az Eufrát; be van fagyva, elbirt minket. Az Eufrát most 150 méter széles, de hóolvadás alkalmával 500 méterre is kiszélesül, a mint azt a kivájt meder is mutatja. E térség kellős közepén folyik egy másik víz: a Kárászun (Méghrákéd). De már látjuk Mus városát. Sok török lakik e városban. „Ezek igen vad emberek — mondá nekem egy hivatalnok —; csak egy útmód van arra, hogy a város művelődjék. Ha minden gyermeket, kik az öt évet még el nem érték, valaki összegyűjtene és elvinné őket nevelni messzire — és csak akkor hozná őket vissza, ha szüleik már elhaltak; mert ezek barbárságban nem állanak Szászun lakosai mögött.“ Musban régi várnak romjai látszanak; e vár a Mámigoniánoké volt.

Musból az Apostolok zárdájába mentünk; itt a szentegyházban láttunk egy ajtót, mely egy darab fából volt faragva és egy evangeliumoskönyvet 1141-ből. A zárda külső ajtaján ágyúgolyó-nyomok látszanak; ezek tanúi a kurd támadásoknak. Folytatjuk utunkat Ánthor-hegy hosszában; sok szép falu kerül el itt is; a lakosok tiszták, vagyonosak; közülök némelyek értenek francziául, angolul és olaszul is. A látkép festői alakot ölt, közeledünk a Ván tavához... Innen az út dél felé tart; a ló

csak nagy kinnal tud a hóból kigázolni. Azután Pághes-be értünk; e város négy keskeny völgy egyesülésénél épült. A Bithlisz-Csáj a legnagyobb völgyön át csörgedezve fut. Itt minden ház ajtaja felett a falban szarvak láthatók. A város közepén, mely legalantabb fekszik, iszonyú basaltszikla felett hevernek egy régi erős vár romjai és más régiség, miket a hagyomány maczedoniai Sándor nevével hoz összeköttesbe. Van a sziklán egy régi arab felírás is, mit mindeddig megfejteni még nem sikerült. Pághes (mit az arab Bêdliz-, Bitlisznek nevez) nyári város; körzete festői szép, közelében sok ásványos forrás; itt töltik a nyarat a lakosok; ellenben a nagy hó mintegy az épületek falai közé börtönzi be őket. 30.000 lakosa van, kik közül 18.000 kurd és 12.000 örmény van.

Elhagyjuk Pághest, mert Musulon át Teheránba akarunk menni. A havan itt-ott rozsdanyomok, minek oka a közel levő vasas vizek; vannak itt kénes és alkali források is; e fürdőket nyáron sokan látogatják. Az út Therkhent falu mellett egy átfurt sziklán vezet keresztül; Delikhli-thás (átlyukasztott-kő) a neve ennek az átjárásnak, mely 5 méter hosszú és 4 m. széles; a lakosok azt mondják, hogy e követ Semiramis furatta át. Széghértbe értünk, mely 15.000 lakost számlál. E vidéken is sok az ásványos forrás. A környékben 30.000 örmény lakik.

Sz. K.

Kisebb közlemények.

Utazás az Ararát felé czim alatt nem rég francia nyelven egy munka jelent meg, mit Lekler Gyula, a belga földrajzi társaság elnöke irt. Ez még 1890. áug. havában próbált az Ararát csúcsára felmenni; de kísérlete különböző okokból siker nélkül maradt. Előbb vezetői, a kurd hordárok, — melyek erszényét fenyegetéseikkel kiüritették — midőn 4760 méternyi magasságban voltak, nem akarták útjokat tovább folytatni és őt egyedül hagyták; aztán egészsége is kissé meggyöngült; mert míg lent Eriván térségein nagy meleg uralkodott, addig e magasságban, hol a hőmérő a zeronál sokkal lejjebb száll, ki nem állhatta a hideget. A csúctól még csak 440 méternyire volt távol; de egészségét koczkára tenni nem akarta, azért visszatért. Csak kevés mult, hogy a kurdok életét ki nem oltották. Író véleménye szerint nem a gyors meredélyek miatt mászszák meg e hegy csúcsát oly nehezen, hanem a kiöntött és megkeményedett láva, a levegő ritkasága és a hófok nagy kü-

lönbsége miatt, mi az eriváni térség és a hegy csúcsa közt létezik. E nehézségek miatt csak igen kevesen juthatnak a tetőre. 1888-ban Markov 2 nap alatt ment fel, hol kövekből 5 láb magas rakást készített. — Könyve végén szerző szól a kurdokról és az örmény kérdésről.

Irodalom és művészet.

„Szamosújvár, a magyar-örmény metropolis irásban és képekben.“ Egy illusztrált irodalmi művet fog e cím alatt közzé bocsátani nemsokára, folyóiratunk szerkesztője a város újabbkori és jelen közállapotainak, történeti fejlődésének és előhaladásának behatóbb ismertetése céljából; mely a mult eseményeinek tüzetes leírását a történetíró illetékes tollára bízván, főfeladatául azok eredményének a mai viszonyokban kifejezésre jutott képét tekinti, — s mintegy szerény kiegészítése ohajt lenni ama nagyszabású és tudományos becszel bíró kézirati munkának, — mely »Szamosújvár története, tekintettel az örmény nemzet multjára« címzet visel és évek hosszú sorára terjedő alapos levéltári kutatások pályakoszorúzott eredményét foglalja magában; s mely a város történetének 1848-ig terjedő fejlődését, a jeles író tollához méltó előkelőséggel tárgyalja, az idevágó korábbi irodalmi források és okiratok teljes felhasználása mellett. Midőn e munka elévülhetlen értékének méltó elismerése mellett lapunk szerkesztője a jelzett monographikus mű megírására vállalkozott, előtte inkább városunk társadalmi és néprajzi ismertetése lebegett czél gyanánt; s így koránt sem egy város rendszeres történetét, mint inkább ethnographiailag felépített helyrajzát kívánta a nagyközönség kezébe adni, — úgy vélvén, hogy ez irányban szükségpótló munkát teljesít, ha az erdélyi részeknek ezen főleg népisme szempontról — de egyébként is — érdekes, művelt és haladni törekvő városát, annak földjét és népét, társadalmi viszonyait s közéletét, (kellően illusztrálva) bemutatni és az idegenekkel megismertetni törekszik, — nem ohajtván más elismerést, mint a mennyit ebbeli kitűzött céljának elérése nyujthat! A mű tartalom jegyzéke itt következik:

Bevezetés és felosztás. Első rész. Előzmények: 1. A beköltözés történetéhez. — 2. Római telep városunk határán. — 3. Martinuzzi vára.

Második rész. Szamosújvár multja: 1. A város alapítása. — 2. Városunk czimere. — 3. A két Apaffi, a Habsburg-lotharingi-házból származott magyar királyok és a szamosújvári örmények. — 4. Szamosújvár első választott tisztikara. — 5. A timár-társulat (örmény ipar). — 6. A Salamon-templom. — 7. Az örmény püspökség. — 8. A piaczi nagy templom. (A »Basilika«). — 9. Isteni gondviselés. — 10. Az örmények megbízhatósága. — 11. A szerzetalapító Mechithár levele. — 12. A mechitharisták. — 13. Vallási társulataink. — 14. Fontos határozványok. — 15. I. A Szt.-Ferenczrendi atyák megtelepedése Szamosújvártt. II. A

zárda-templom. III. A szerzet-ház. IV. A zárda és a Szt.-Ferencz-rendi templom jöltevei. — 16. Királylátás. — 17. Püspöki hivatalos látogatás (Canonica visitatio): I. Kollonics László II. Battyáni Ignác. III. Rudnay Sándor. IV. Szepesi Ignác. V. Kovács Miklós. VI. dr. Haynald Lajos. VII. dr. Fogarasi Mihály. VIII. Lönhárt Ferencz. — 18. Csodás menekülés. — 19. A diploma. — 20. A kereskedő társaság. — 21. Örmény nemesi felkelők a napoleoni hadjáratokban. — 22. Örmény küldöttség Bécsben (A Rubenskép). — 23. A kholera. — 24. A király nevenapja. — 25. Estei Ferdinánd főherceg. — 26. Földrengés. — 27. Régi örkiáltás. — 28. Ghárámán Ráfael Sándor. — 29. Erdély uniója és az örmények. 30 I. Városunk története 1848-49-ben. II. A szamosújvári csata (1948. nov. 13). — 31. Árvizek. — 32. A király menyegzője. — 33. Tűzvész (1855. szept. 21). — 34. A görög kath. püspökség. — 35. Két évtized történetéből. — 36. Szamosújvár országgyűlési képviselői (1842-1892). — 37. Gábrus Zakhariás. — 38. Lukácsi Kristóf. — 39. Dr. Esztegár Vártán érsek látogatása. — 40. Czetz Gergely. — 41. Nemzeti ünnep (Az EMKE közgyűlése). — 42. Kapatán Márton. — 43. Időjárás és termés. — 44. A szamosújvári (kéri) fürdő. — 45. Adatok városunk történetéhez.

Harmadik rész. Szamosújvár jelene: 1. Városunk diszpolgára (gr. Csáky Albin). — 2. Szamosújvár. — 3. Házasság. — 4. Helyi szokás. — 5. Élelmi és lakbérleti viszonyok. — 6. Karácsonyi népszokás. — 7. Nagypénteki szent-sírlátogatás. — 8. Húsvéti szentelmények. — 9. Sétatérünk. — 10. Örmény köszöndások. — 11. Egyházi énekeskönyv. — 12. Örmény népdalok (hangjegyekre téve). — 13. Humor. — 14. Játékok. — 15. Zárszó.

Hangverseny a székely fővárosban. Marosvásárhelyen az ottani országos közkórházban ápolat szegény betegek felségelésére ápril 16-án a »Transsylvania« disztermében magas művelzetet nyújtott hangverseny rendeztetett; melyen felolvasás, zongora, szavalat és hegedű-játék képezték a műsort. A hangverseny programjának fénypontját Dr. Kábdebó Ferenczné-Simay Rózália úrnő művészi zongorajátéka képezte; kinek Bach és Liszt zeneműveiből előadott magasbrendű koncert-darabjait valóságos elragadtatással fogadta a nagyszámú, előkelő közönség. Lelkesült tapsok, kihívások, s éljenzések jutalmazták ezen második fellépését is a székelyföldi fővárosban, — melynek közönsége mindig meg tudja érteni és becsülni a valódi művészetet. Az elismert művésző dicsőségében szülőföldje: Szamosújvár is osztozik, — s a távolból is rokonszenves érdeklődéssel kíséri méltán kiérdemlett sikereit! Még egy örmény hölgy, Harmath Irma kisasszony működött közre a hangversenyen; s igen értelmesen és szép előadással szavalta »A guitare« című költeményt, Hugo Victortól. Úgy őt, valamint a többi érdemes közreműködőket is élénk tetszésnyilvánításokkal fogadták.